

Školstvo na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia

Štefan Patrik Kováč

<https://doi.org/10.54937/nhe.2026.15.1.77-97>

Education in Slovakia in the first half of the 20th century

Abstract: *In this study, the author provides an analysis of the state of education when Slovakia was part of two political entities—the Austro-Hungarian Empire and the Czecho-Slovak Republic. Changes originating in Vienna were positive; in the newly established schools, instruction was conducted in the language of the majority population of the given region. Problems began following the so-called Austro-Hungarian Compromise of 1867 when Magyarization began. In the second part, the author analyzes the development of education in Czechoslovakia, where the Ministry of Education sought to unify the republic's educational system. However, the Prague government exploited this to fight against the Church, which enjoyed significant popularity in Slovakia, and there was the so-called Kulturkampf. However, strong resistance from the faithful and the hierarchy followed. The article concludes with an analysis of the education system in the First Slovak Republic, where the government declared that it would do its utmost to ensure that relations between the state and the Church were characterized by fruitful cooperation. Special attention was paid in the Slovak school system during that period to the patriotic and national education of schoolchildren, and church-run education experienced a period of flourishing.*

Key words: *education, elementary school, secondary school, teacher training institute.*

Úvod

V predkladanej štúdii sa budeme venovať školstvu na území Slovenska, pričom si naň všimneme dva vplyvy: štátny a cirkevný. Štát, prirodzene, chcel mať vplyv na výchovu a vzdelávanie svojich občanov, Cirkev sa zase nechcela vzdať svojej povinnosti viesť veriacich a zvlášť deti ku Ideálu – svojmu Zakladateľovi a Spasiteľovi. Problém nastáva, keď sa štát do vzdelávacieho procesu snaží zakomponovať rôzne ideológie. V dvoch častiach analyzujeme situáciu v školstve, keď Slovensko bolo súčasťou iných štátnych útvarov – Rakúsko-uhorskej monarchie a Československej republiky.

Zmeny idúce z Viedne boli pozitívne, vo (aj novo) vznikajúcich školách sa učilo v jazyku majoritného obyvateľstva danej oblasti, problémy začali po tzv. rakúsko-uhorskom vyrovnaní v r. 1867. Vtedy nastúpila maďarizácia, ktorá vyvrcholila v tzv. Apponiho zákonoch z rokov 1907 a 1908. Štúdia rozoberá aj druhy škôl, najmä nižších a stredných. V druhej časti analyzujeme vývoj školstva v ČSR, kde *Ministerstvo školstva a národnej osvet*y chcelo unifikovať vzdelávací systém republiky: pokiaľ v západnej časti obsahoval dedičstvo po rakúskom modeli, na Slovensku zo začiatku platili uhorské zákony. Pražská vláda to však využila na boj proti Cirkvi, ktorá mala u nás významnú popularitu a poštátnila jej všetky stredné školy, ktoré boli predtým cirkevné.

Podobne chcela urobiť s ľudovými školami. Po odpore veriacich a hierarchie sa jej to však nepodarilo. V ďalšom budeme rozoberať i podrobnosti kultúrneho boja pražskej vlády so slobodomurárskymi koreňmi¹ v štáte a s akým odporom sa stretol na Slovensku.

V tretej časti práce sa budeme venovať analýze školstva v prvej Slovenskej republike, kde vláda vyhlásila, že urobí maximum pre to, aby vzťahy medzi štátom a Cirkvou boli naplnené vzájomne užitočnou spolupracou. Osobitná pozornosť sa v slovenskom školskom systéme v tom období venovala vlasteneckej a národnej výchove školskej mládeže. Cirkevné školstvo zažilo svoj rozkvet.

Pri spracovaní štúdie sme použili historicko-kritický výskum so zameraním na metódu historickej a obsahovej analýzy literatúry, tzv. priamu metódu.

1. Situácia v školstve v Uhorsku na začiatku 20. storočia

Škola začala slúžiť ako jeden z nástrojov centralizácie a školstvo sa stalo stredobodom kultúrnej politiky rakúsko-uhorskej monarchie² už od doby vlády Márie Terézie (a Jozefa II.), potom o to viac po vyrovnaní v Uhorsku. Rakúske reformy boli efektívne a úroveň školstva začali zreteľne dvíhať. Vydaním jej dekrétu *Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae per regnum Hungariae*³ (1777) sa tieto zlepšenia začali výraznejšie uplatňovať aj v uhorskej časti monarchie. Okrem študijného a disciplinárneho poriadku, noriem pre rozumovú, mravnú a telesnú výchovu, administratívnych predpisov a celkovej organizácii školstva obsahoval aj – vzhľadom na rôznorodosť uhorského obyvateľstva (oficiálne až sedem národov) zásadu, že nové vyučovanie na školách a obnovená školská sústava sa má riadiť diferencovanosťou obyvateľstva podľa reči, náboženstva, spoločenského postavenia a zamestnania.⁴ *Ratio educationis* rozdeľovalo školy na latinské a ľudové. Obsahovalo významnú požiadavku, že na ľudových školách majú vyučovať učitelia, ktorí ovládajú nielen v krajine najčastejšie používané jazyky, ale najmä (a dokonale) *materinský jazyk*⁵ (v našom prípade slovenčinu).

Priam katastrofu do tejto zásady a celkovo ovzdušia slovenských škôl a slovenského vzdelávania prinieslo rakúsko-uhorské vyrovnanie v r. 1867, ktorého dôsledky vodcovia slovenského národnooslobodzovacieho boja a slov. inteligencia považovali za zradu

¹ ĎURICA, Milan Stanislav. *Slobodní muráři včera a dnes* (40. diel Linea recta Brevissima), 2. vyd., Bratislava : Lúč, 2018.

² ŠTULAJTEROVÁ, Jana. Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. 25. Bratislava: Filozofická fakulta UK, 2013, s. 9.

³ Sústava verejnej výchovy a všetkého školstva v uhorskom kráľovstve (lat.).

⁴ UHLÁR, Vladimír (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 319.

⁵ ŠTULAJTEROVÁ, Jana. Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945, s. 9.

Viedne (snažili sa bojovať po jej boku proti maďarským – obyčajne protestantským – revoltám voči katolíckym Habsburgovcom). Prax ukázala, že cisár Slovákov, ako i iné národy v Uhorsku, „vydal napospas“ bezohľadnej maďarizácii, ktorá na Slovensku kulminovala v Černovej v r. 1907 zavraždením pätnástich Slovákov pri násilnej posviacke kostola.⁶

V Uhorsku vznikol osobitý vládny rezort Ministerstvo kultu a osvety (MKO). Po pravde však treba konštatovať, že uhorský školský zákon č. 38/1868 bol pre menšiny, vrátane slovenského národa v začiatkoch realizácie, čiastočne pozitívny.⁷ Nielenže nariaďoval založiť školu v každej obci, ale pôvodne umožňoval aj rozvoj vzdelanosti a národnej kultúry na báze materinského jazyka. Učitelia dostávali časopis MKO *Néptanítok Lápja* v slovenskej mutácii (*Listy národných učiteľov*), čím sa vytvorili predpoklady ich vyššej informovanosti a zvýšenia odbornej kvalifikácie. Napríklad, v Nitrianskej stolici (kam patrili aj mestecká Urmín a Bojná) sa v roku 1868/69 nachádzalo 357 škôl, do ktorých chodilo 72% Slovákov, 18% Maďarov a pribl. 10% Nemcov.⁸ Všetky ľudové školy (ĽŠ) boli cirkevné. Už v prvých rokoch uplatňovania zákona vznikali školy aj v takých obciach, kde predtým neboli. Situácia sa však postupne zhoršovala.

Novým cieľom dlhodobej školskej politiky maďarských vlád (a parlamentu) bolo na školách – používajúc vzdelávanie a výchovu v maďarskom jazyku – upevňovať „jednorečový uhorský (teda maďarský) národ“ a viesť žiakov a študentov k „maďarskému patriotizmu“.⁹ Ich cieľ bol postupne vybudovať rečovo i národne jednotný maďarský štát.¹⁰ Nasledoval proces pomadžarčovania nemaďarskej populácie (tvorila viac ako 50% obyvateľstva Uhorska) ako dôsledok upevňovania štátnej moci, ktorý sa stával čoraz tvrdejším a krutejším. Maďarská vláda zvolila postup organizovaného formovania jazykovo a ideovo jednotného Uhorska. Zasiahol všetky sociálne vrstvy ľudu, najmä však inteligenciu, ale aj remeselníkov a obchodníkov, najmenej – našťastie – vidiecke obyvateľstvo. Maďarizácia, aj napriek veľkej snahe štátnych úradov, nedosiahla vo všetkých oblastiach Uhorska predpokladané výsledky.

Sčítanie ľudu v roku 1900 ukázalo, že 83% nemaďarského obyvateľstva stále nehovorilo po maďarsky. Maďarská štátna administratíva v Budapešti vyvinula ďalšie cieľavedomé úsilie, aby zvrátila tento „nežiaduci stav“. Dominantnú úlohu v procese premeny multilingválneho obyvateľstva Uhorska na politicky, kultúrne a jazykovo jednotný „uhorský národ“ (v ich ponímaní maďarský) mali povedľa štátnych orgánov zohrať vzdelávacie inštitúcie. Z tohto dôvodu prijali nové školské zákony.

Maďarizácia v školstve vrcholila prijatím tzv. Apponyiho zákonov¹¹ v roku 1907 (články 26 a 27) a v roku 1908 (článok 46 uhorského zákonníka), hoci už od roku 1901 vo všetkých vládnych vyhláseniach o školskej politike a opatreniach vlády i štátnych orgánov

⁶ SIDOR, Karol – VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava: Lúč, 2008, s. 190.

⁷ UHLÁR, Vladimír (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 320.

⁸ UHLÁR, Vladimír (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 320 a 321.

⁹ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918 – 1938)*. Košice: Vyd. UPJŠ, 2014, s. 6 – 9, aj ďalej.

¹⁰ KIPS, Milan. *Česko-slovenské vzťahy v dejinách školstva v rokoch 1848 – 1918*. Bratislava: Pressent, 1998, s. 36.

¹¹ HROMJÁK, Euboslav. *S výrazom lásky trvám Životopis spišského biskupa Jána Vojtaššáka*. Spišské Podhradie: Kňaz. seminár b. J. Vojtaššáka, 2015, s. 68. Apponyiho zákony nemali len národnostný cieľ maďarizácie, ale predstavovali aj pokus o silnejší zásah štátu do cirkevného školstva.

v oblasti školstva sa na prvom mieste zdôrazňovala zásada maďarskej národnej výchovy. Mala sa prísne realizovať na všetkých typoch a stupňoch škôl. V *Lex Apponyi* sa síce zavádzali (aj) pozitívne veci, ako základné školstvo bez poplatkov a zvýšenie miezd učiteľom, ale právne a príjmové pomery pedagógov sa upravili tak, že štátna podpora pre neštátne školy (na Slovensku boli najmä cirkevné pri farách) sa viazala na celý rad prísnych podmienok. Vzdelávacie inštitúcie boli povinné realizovať maďarsko-patriotickú výchovu budúcich „uvedomelých uhorských občanov“. Maďarčine sa dôsledne dávala prednosť ako vyučovaciemu jazyku (slovenské stredné školstvo bolo zrušené už predtým, napr. Učiteľskému ústavu v Spiš. Kapitule sa zrušila slovenčina a učenie v slovenčine). Aj deťom nemaďarských národov sa sprostredkúvali poznatky „v štátnom jazyku“ tak, aby už po skončení štvrtého ročníka ľudovej školy zvládli maďarčinu slovom a písmom. Vláda vychádzala z „nepriaznivého“ stavu, keď 40% populácie Uhorska neovládalo maďarčinu, a z tých, ktorí neuvádzali maďarský jazyk ako svoj materinský, hovorilo v roku 1910 po maďarsky len 22,5%.

Priamym dôsledkom Apponyiho zákonov bol rýchly úbytok nemaďarských škôl. Ešte v roku 1876 sa deti vzdelávali v 2 016 slovenských školách, ktorých počet klesol do r. 1913 len na 354¹². V školskom roku 1912/13 sa na území Slovenska nachádzalo celkovo 3 864 ľudových škôl, ale len v 9% sa uskutočňovala výučba ešte v jazyku slovenskom (354 škôl); 90% už v maďarskom (3 478 LŠ). Najnepriaznivejšia sa javila situácia v odbornom a strednom školstve: pokiaľ v 94% škôl (976) sa vyučovalo po maďarsky, slovenská neexistovala ani jediná. Ottov náučný slovník dokonca konštatuje:¹³ „*Na stredních školách, které jsou vesměs maďarské, je studujícím slovenským mluvíti slovensky přísně zakázáno. Je-li který studující usvěcen z panslavizmu, je podle zákona vyloučen ze školy; professoři a ředitelé se neštítí prohlédati kněhy studujících, a najdou-li slovenskou knihu vyloučí žáka pro – panslavismus. Stejně jako školy maďarisují i církve. Na územím slovenském je šest katolických biskupů, to bývají Maďaři nebo odrodilci. Semináře jsou ryze maďarské. Také kláštery jsou maďarské a klášterní školy vynikají šovinismem.*“

Vidíme, že v celkovom obraze maďarizačnej politiky patrili školské zákony k najtvrdším. Maďarské vedenie poňalo vzdelávacie inštitúcie ako jeden z najefektívnejších a najrozsiahlejších nástrojov asimilačnej politiky. Aj najmenší žiaci získavali základy vzdelania, primárne pojmy, nie v materinskom jazyku, ale v maďarčine. Prostredníctvom detí chceli pôsobiť aj na rodičov a ostatných členov rodiny. Takto plánovali rýchle zvyšovať podiel maďarizovaných osôb na celkovom počte populácie kráľovstva.

Popri štátnych školách, jestvovali cirkevné (najväčší počet), obecné a súkromné školy¹⁴ (takéto zakladala aj rehoľa FSC) v závislosti od zriaďovateľa. Aby sme si vytvorili celkový obraz, uvedieme, že podľa uhorského zákona č. 38/1868 bolo základné vzdelávanie a výchova (vrátane prípravy naň) rozdelené na tieto druhy škôl¹⁵:

¹² GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 6 – 9. V roku 1899 v 16 slovenských stolicích/župách sa podľa vyučovacej reči nachádzalo 519 slovenských LŠ, 35 rusínskych, 1 189 slovensko-maďarských, 192 rusínsko-maďarských, 6 nemeckých, 117 nemecko-maďarských a 2 076 maďarských. KÁLAL, Karol. Slováci. Školství na Slovensku. In *Ottův slovník naučný*. Svazek XXIII. Praha: Ottovo nakladatelství, 1905, s. 417.

¹³ KÁLAL, Karol. Slováci. Národnostní poměry. In *Ottův slovník naučný*, s. 417.

¹⁴ KÁLAL, Karol. Slováci. Školství na Slovensku. In *Ottův slovník naučný*, s. 417.

¹⁵ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 9.

Detské opatrovne (materské školy) pre deti veku 3 – 6 rokov, vyučovacia reč maďarská. (*Pěstounkami bývají nejčasteji rodilé Maďarky. Opatrovny jsou na Slovensku na to, aby se děti pomadařili dříve, než si osvojí jazyk mateřský.*¹⁶).

Elementárne ľudové školy (taktiež sa nazývali *pospolitě*). Mali šesť tried a povinné boli pre mládež vo veku 6 – 12 rokov.¹⁷ Ich súčasťou boli tiež tzv. opakovacie školy.

Vyššie ľudové školy. Tie mali povinnosť zriadiť obce nad 5 000 obyvateľov. Chlapci ich navštevovali 3 roky, dievčatá 2 roky.

Meštianske školy. Na tieto školy mohli žiaci postúpiť po absolvovaní štvrtej triedy elementárky, prípadne po zložení prijímacej skúšky. Pôvodne boli pre chlapcov šesťročné, pre dievčatá štvorročné.

Učiteľské prípravovne (preparandiá), nazývané tiež učiteľské ústavy. Učitelia pre ľudové školy sa na nich pripravovali 3 roky. Ak chcel učiteľ pôsobiť na meštianskych a vyšších školách, musel absolvovať špeciálne kurzy, po ktorých sa skladali odborné skúšky.

Žiaci si mohli vybrať: po ukončení elementárnej LŠ mohli postúpiť na vyššie ľudové školy alebo nastúpiť do meštianskej školy. Po absolvovaní tejto sa im otvárali dvere na stredných, odborných alebo učňovských školách. Žiaci so záujmom študovať na vysokej škole museli po ukončení piatej triedy ľudovej školy nastúpiť na osemročné gymnázium (maďarské, nemecké – išli napr. do Viedne, Nemecka, české – vo väčších počtoch odchádzali aj na Moravu a do Čiech¹⁸). Jeho absolvovanie bolo jediným spôsobom prípravy na univerzitu.

Rozvoj školstva v Uhorsku zaostával za rakúskou polovicou monarchie. Faktorov bolo viacero, napríklad chudoba obcí i obyvateľstva, tlak násilnej maďarizácie a v prípade nemaďarských národností nemožnosť sa uplatniť v materinskom jazyku v školách. V slovenských župách dosahovala aj preto negramotnosť medzi populáciou v roku 1910 až 35%.¹⁹

Počas svetovej vojny 1914 – 1918 z maďarskej strany prišli mierne ústupky²⁰ – chceli získať sympatie a pomoc nemaďarských kruhov. Napríklad v LŠ sa umožnilo vyučovať v prvej a druhej triede aj „v reči národností“, v tretej a štvrtej triede sa už mohla prednášať ako predmet (náboženstvo tiež v slovenčine). Do r. 1918 sa uhorskej školskej správe nepodarilo pomadařčiť celé ľudové školstvo v Uhorsku, i keď na dosiahnutie tohto cieľa používala veľmi drastické opatrenia a metódy, ktoré vyvolávali ostré odsúdenie nielen v samotnom Uhorsku zo strany inteligencie národností ale aj z cudziny.²¹

¹⁶ KÁLAL, Karol. Slováci. Školství na Slovensku. In: *Ottův slovník naučný*, s. 417.

¹⁷ KÁLAL, Karol. Slováci. Školství na Slovensku. In: *Ottův slovník naučný*, s. 417. Slovník uvádí prázdniny na dedinách štvormesačné (v skutočnosti päť – až šesť mesačné), v mestách dvojmesačné.

¹⁸ KIPS, Milan. *Česko-slovenské vztahy v dějinách školstva v letech 1848 – 1918*, s. 38.

¹⁹ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v mezivojnové Československé republice*, s. 9. V roku 1900 v celom Uhorsku bola negramotnosť na úrovni 50,6%. *Slováci při všem útlaku stojí nad tímto průměrem*. KÁLAL, Karol. Slováci. Školství na Slovensku. In: *Ottův slovník naučný*, 1905, s. 417.

²⁰ KIPS, Milan. *Česko-slovenské vztahy v dějinách školstva v letech 1848 – 1918*, s. 37.

²¹ Napr. od nórskeho spisovateľa Björnsterne Björnsona. ĐURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktorov dvoch tisícročí*. Bratislava: Lúč, 2013, s. 281.

2. Vzdelávací systém v ČSR a kultúrny boj

Slovensko vstupovalo do nového štátneho útvaru na konci roku 1918 na inej pozícii ako Morava, Sliezske či české kraje, absolvujúc odlišný politický, hospodársky, spoločenský i – môžeme povedať – náboženský vývoj vo východnej časti rakúsko-uhorskej monarchie. Toto sa v plnej miere prejavilo i v školstve. Napríklad, kým na Morave, Sliezsku a v Čechách pred októbrom 1918 mali všetky typy škôl od základných po univerzitu s českým vyučovacím jazykom, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi takmer všade prebiehala výuka v jazyku maďarskom,²² ktorý zostával pre väčšinu doslova nezrozumiteľným, s výnimkou podaktorých cirkevných ľudových škôl, na ktorých sa len v časti predmetov používala slovenčina.

Nižšie typy škôl (ľudové, meštianske a pomocné) riadili a zabezpečovali v nich kontrolu školský referát v Bratislave a zemské školské rady v Brne a Prahe prostredníctvom školských inšpektorov sídliaich v okresných mestách. *Ministerstvo školstva a národnej osvety* chcelo unifikovať vzdelávací systém republiky: pokiaľ v západnej časti vychádzal z rakúskeho modelu, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvých rokoch stále platili uhorské zákony, podľa ktorých udržiavateľom škôl boli štát, cirkev, súkromná osoba alebo inštitúcia/spolok. Slovenčina sa oficiálne stala úradným, a teda i vyučovacím jazykom²³ na Slovensku 10. decembra 1918 a mnohí maďarskí učitelia odchádzali „domov“ (tak zanikla napr. prvá technická banícka vysoká škola na svete v Banskej Štiavnici, lebo predmety sa nepodarilo obsadiť slovenskými/českými učiteľmi).

Pražské ministerstvo (MŠaNO) malo pred sebou tieto hlavné rozdiely:²⁴

Dedičstvo po Uhorsku – maďarský vyučovací jazyk (cudzí), po Rakúsku – český, domáci.

Na Slovensku na elementárnu (obecnú) školu nadväzovala meštianska so štyrmi ročníkmi, v českých krajoch s tromi.

V slovenskej časti trvala povinná školská dochádzka šesť rokov, v Morave, Sliezku a českých krajoch osem.

Ak uvážime zriaďovateľa, na západnom území republiky fungovali prakticky v rovnakej miere štátne, obecné, cirkevné a súkromné, na Slovensku výrazne prevažovali cirkevné. To pre pražský slobodomurársky režim predstavovalo trň v oku.

Stredné školstvo: Na Slovensku sme mali dva typy gymnázií, v českých zemiach štyri; umelecké školy vo východnej časti neexistovali. Veľké rozdiely sa vykazovali v odbornom a učňovskom školstve (dôsledok rozdielnej úrovne hospodárstva).

Veľký problém na začiatku (nie neskôr) predstavoval nedostatok pedagógov a učebníc v slovenskom jazyku. Tak začal prílev českých učiteľov,²⁵ ktorí dostávali rôzne príplatky a výhody, a ich učebných príručiek. Väčšina z nich bola liberálneho, socialistic-

²² GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 10.

²³ Formálne to bol „jazyk československý v znení slovenskom“.

²⁴ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 17.

²⁵ Už v decembri 1918 začali na Slovensko prichádzať pracovné sily z českých krajín aj na miesta, na ktoré bolo dostatok domácich pracovných síl (napr. na železnice). Česko malo prebytok úradníkov a učiteľov, ktorí sa vracali do ČSR zo všetkých kútov monarchie. HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 87.

kého a ateistického zmýšľania, a tieto „hodnoty“ aj propagovali a učili. To pôsobilo nezhody v konzervatívnom a kresťanskom slovenskom prostredí (napr. reakcia slovenských biskupov).

Ľudové školy (ĽŠ). V prvých mesiacoch a rokoch fungoval na Slovensku na prvom stupni vzdelávania uhorský systém. Ten platil do r. 1922, kedy Národné zhromaždenie prijalo tzv. malý školský zákon.²⁶ V rámci neho sa zrušili vyššie ľudové školy a meštianky zo štyroch ročníkov klesli na tri (rakúsky/český systém). Uzákoniť sa koedukácia chlapcov a dievčat, proti čomu sa postavila Cirkev na Slovensku (J. Vojtaššák), rovnosť učiteľov a učiteľiek.

Nové zákony RČS však nenahradzovali úplne pôsobnosť rozdielných uhorských a rakúskych zákonov a nezjednotili štruktúru základného školstva, jeho zriaďovacie predpisy a financovanie v plnej miere.

Na Morave, v Sliezsku a Čechách mala štatút „verejnosti“ podľa zákona 62/1869 (rakúskeho), ktorý prebrali, každá obecná (zodpovedala ĽŠ) a meštianska škola, ktorej na založenie alebo jej chod prispieval (aj keď len čiastočne) štát, krajina alebo obec. Vzdelávacie inštitúcie založené či živé iným spôsobom boli pred zákonom súkromné. Teda aj školy vydržiavané cirkvami mali štatút súkromnej školy. Na Slovensku však zostal v platnosti zákon 38/1868 (uhorský), podľa ktorého sa medzi verejné školy zaraďovali ĽŠ a MŠ zriadené a udržiavané buď cirkvami, štátom alebo obcami. Uvážiac túto skutočnosť sa základné školy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi delili inak:

- *verejné*, keď ich zriaďoval štát (štátne školy), cirkvi a náboženské spoločnosti (konfesionálne školy), obce (obecné) alebo spolky a súkromníci (po schválení od štátnych autorít),
- *súkromné*, zriaďovali ich spolky alebo jednotlivci.

V Čechách platil zákon o zriaďovaní národných škôl prísnejší,²⁷ z uhorského zákona vyplývala povinnosť zriaďovať ľudovú školu v obci len v prípade, ak sa v nej nenachádzala vyhovujúca cirkevná škola.

Legislatívna norma 1922 stanovila, že vo východnej časti republiky sa zavedie povinná osemročná školská dochádzka najneskôr od šk. roka 1927/28. To si vyžadovalo nové školské priestory a väčší počet učiteľov.

Medzi povinné predmety na ĽŠ patrili: náboženstvo, čítanie a písanie, občianska náuka a výchova, vyučovací jazyk, počty s „náukou o tvaroch meracích“, zemepis, dejepis (s dôrazom na domov a vlasť), prírodopis, prírodospyt, spev, kreslenie, ručné práce aj pre chlapcov a telesná výchova. Nepovinné boli: druhý (cudzí) jazyk, poľné hospodárstvo, hudba, rýchlopis – stenografia (česky: těsnopis), strojopis. Druhým jazykom na školách so slovenským vyuč. jazykom mohol byť nemecký, ruský alebo maďarský, na školách s nemeckým alebo maďarským si žiaci mohli voliť ako nepovinný jazyk slovenčinu.

²⁶ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 25.

²⁷ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 27.

V školskom roku 1937/38 sa na Slovensku učilo približne v 4 300 ľudových školách s 11 700 triedach. Navštevovalo ich 530 000 žiakov a učilo v nich 11 500 pedagógov²⁸. Najviac vzrástol počet štátnych škôl (vplyv český, liberálny a sekulárny), obecné školstvo vzrástlo len mierne, avšak ubudli rímskokatolícke školy,²⁹ čím Cirkev ukazovala nespokojnosť,³⁰ hoci si vplyv v spoločnosti zachovala, čo sa prejavilo aj autonómiou v r. 1938, či vznikom prvej republiky 14. marca 1939.

Kultúrny boj. Na tomto mieste je potrebné zastaviť sa pri smutnej skutočnosti, ktorá výrazne poznačila aj školstvo na Slovensku. V Československu sa prakticky od r. 1918 rozpútal tzv. *Kultúrny boj*³¹ (*Kulturkampf*). Lavicovo-liberálna socialistická vláda so slobodomurárskymi koreňmi a vedúce zložky v spoločnosti rozpútali ideologický a politický boj proti Cirkvi (rím.-kat.) počnúc rozbíjaním cirkevnej hierarchie a zosmiešňovaním biskupov a kňazov, schvaľovaním proticirkevných zákonov (fakultatívne civilné/štátne manželstvo – pričom aj cirkevné sa pokladalo za rozlučiteľné, pozemková reforma, ktorá značne poškodila majetok Cirkvi,³² kazateľský zákon), cez poštátnenie mnohých slovenských katolíckych škôl, vytvorenie schizmatickej tzv. *Československej cirkvi*, podporu slobodomurárskych lóží a hnutí (Tomáš Masaryk a E. Beneš boli sami členmi pražskej lóže s vysokými stupňami „svätenia“), po zriadenie civilného kalendára, ktorým sa snažilo vytlačiť zo spoločnosti slávenie cirkevných sviatkov³³ (išlo o sviatky 2. februára, 25. marca a 8. septembra, mariánske; naopak zaviedli nové: červený 1. máj, Sviatok práce, 6. júl – *Den Jana Husa* a využívali ho na propagáciu jeho kultu vo veľkolepých okázalých štátnych slávnostiach, a ktorý mal zatieniť 5. júl – pamätný deň sv. Cyrila a Metoda). Meradlom kultúrneho boja boli aj napäté diplomatické vzťahy medzi ČSR a Vatikánom (vynútený odchod až troch apoštolských nuncií z krajiny – C. Micaru, F. Marmaggiho, P. Ciriaciho).

Ideovým tvorcom *Kulturkampfu* bol priamo prvý český prezident Tomáš Masaryk. Jeho činnosť a zameranie v tejto otázke sa dá vyjadriť vetou, ktorá veľmi pobúrila Cirkev na Slovensku: „*Rím musí byť súdený a odsúdený. Padla Viedeň* (vymanenie Čechov z „otroctva“ Rakúsko-Uhorska), *musí padnúť aj Rím.*“ V podobnej línii konal aj minister zahraničných vecí E. Beneš, ktorý pred voľbami 1925 vyhlásil, že „Vatikán sám vyprovokoval otvorený boj čs. vlády proti sebe“.³⁴

Proti negatívnym dopadom kultúrneho boja na spoločnosť sa chceli slovenskí biskupi vzoprieť a urobili tak v prvom spoločnom pastierskom liste (4. augusta 1921): pomenovali neblahý vplyv *rozkoľníckej Čs. cirkvi*, propagovanie *hmotárskeho života* v sekularizačnom a liberálnom hnutí podporovanom vládnymi kruhmi, očierňovanie Cirkvi, *tupenie*

²⁸ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 29.

²⁹ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 28.

³⁰ Pozri napr. výzvu *Slovným pánom katolíckym senátorom a poslancom!*, ktorú poslali z biskupskej konferencie. Bratislava, 21. apríla 1936. Diecézny archív v Nitre (DA-N), Dolný archív, obežníky, *Acta Curiae episcopalis Nitriensis*.

³¹ ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny s osobitým zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska*. Sväzok II. Turčiansky Sv. Martin: Neografia 1943, s. 468 – 469; HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 133 – 155.

³² Napríklad v Spišskej diecéze malo pred čs. pozemkovou reformou biskupstvo okolo 13 000 ha pôdy, po nej mu zostalo len 9 500 ha.

³³ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 133, aj ďalej.

³⁴ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 134.

kňazstva, priamy boj proti Cirkvi a jej ustanovizniam (najmä školám, rehoľným spoločnostiam a spolkom).³⁵ Slovenskí biskupi sa pre svoju vzornú vernosť Rímu dostávali často do konfliktu so štátnou mocou, chceli zastaviť útoky proti právam Cirkvi v ČSR. Nunciovi sa zaslali správy o vyše päťsto politických procesoch na Slovensku, z ktorých až viac ako päťdesiat sa viedlo proti kňazom.³⁶

Sekularizačný tlak na školstvo bol enormný a mal za cieľ aj oslabiť pozície Cirkvi v Československu a osobitne na Slovensku. Čs. vláda chcela doslova ateizovať slovenskú krajinu.³⁷ Do školstva, ktoré do r. 1918 bolo nástrojom silnej maďarizácie, vstúpilo 1 400 českých učiteľov, ktorí sa sťahovali z Viedne, Bosny a Haliče a nemohli nájsť zamestnanie v českých krajinách.³⁸ Na jednej strane to znamenalo posun v oblasti didaktickej a metodickej, na druhej prišlo do slov. školstva veľa ľudí liberálne, socialisticky či priamo „antiklerikálne“ naladených, ktorí v tom duchu aj pôsobili. O liberálnej škole, ktorá ohrozuje základy kresťanskej výchovy a *spôsobuje úpadok mravov*, napísal jeden zo slov. biskupov, J. Vojtaššák, ešte do časopisu *Svätá Rodina* v r. 1914³⁹ – teraz to mohol vidieť v čs. praxi.

Liberálne a ateistické kruhy vo vedení štátu a školskej politiky si boli dobre vedomé, že kto má v rukách školstvo a učiteľstvo, ten vyhrá zápas o mládež. Vrhli sa najprv na slovenské katolícke gymnáziá. V roku 1919 všetkých 21 gymnázií a 17 učiteľských ústavov na Slovensku pod zámienkou „maďarónstva“ pražská vláda bez náhrady zhabala a poštátnila,⁴⁰ ale neurobila tak ani s jedným z evanjelických gymnázií, hoci boli pred zánikom Rakúsko-Uhorska tak isto maďarské. Podobným spôsobom chceli zlikvidovať slovenské cirkevné ľudové školstvo.⁴¹ To sa im však pod tlakom verejnosti nepodarilo (Ľudový plebiscit v r. 1924, inicioval ho J. Vojtaššák). Ľudové školy štát teda bol nútený Cirkvi ponechať, ale vytváral silný tlak na ich poštátnenie ekonomickým znevýhodňovaním. Takýmto spôsobom bolo v r. 1919 – 1924 zoštatnených okolo 800 škôl.⁴²

V šk. roku 1917/18 bolo 25% ľudových škôl štátnych a 74,5% cirkevných, za 20 rokov sa pomer zmenil takto: 44% štátnych a podiel cirkevných padol na 55,7%.

Po prijatí tzv. Malého školského zákona (1922) museli cirkevné ľudové a meštianske školy prijať štátny školský systém, Cirkev stratila svoje rozhodovacie právomoci. Náboženstvo sa zdobrovoľnilo, čo spôsobilo na Slovensku silný odpor. Pre slovenských katolíkov sa koedukácia chlapcov a dievčat javila ako nemorálna a aj uhorskému systému bola cudzia.⁴³ Tieto a iné kroky označil apoštolský nuncius Clemente Micara ako ďalšiu taktiku čs. vlády a parlamentu v úsilí o potlačenie slovenského národného citenia, ktoré by podľa vládnych kruhov malo splynúť do jediného tzv. československého národa, a tak tiež ako ďalší z pokusov smerujúcich na odkresťančenie Cirkvi oddaných Slovákov. Čechov (ich špičky) označuje za národ, ktorý nerešpektuje a uráža silné náboženské ctenie

³⁵ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy. Život a dielo najdostojnejšieho otca biskupa Jána Vojtaššáka, mučeníka Cirkvi a národa*. Bratislava: Senefeld, 1990, s. 65.

³⁶ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 141.

³⁷ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 141.

³⁸ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 121.

³⁹ VOJTAŠŠÁK, Ján. Moderné školy. In: *Svätá Rodina*, 1914, roč. 7, č. 7, s. 205.

⁴⁰ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 115.

⁴¹ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 115.

⁴² DRAVECKÝ, Jozef. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecézy*. Ružomberok: Verbum, 2011, s. 36.

⁴³ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 144.

Slovákov, nerešpektuje žiadne dohody, zvlášť o autonómii a pod rúškom slobody a bratstva medzi národmi sa správa k Slovensku ako k dobytej krajine či kolónii.⁴⁴

Proti úsiliu zoštatniť všetky školy v rámci masového protestu slovenskí biskupi zorganizovali podpisovú akciu (zozbieraných pribl. 775 000 podpisov) a zalarmovali poslancov SĽS v pražskom parlamente. Iba pod týmto tlakom verejnosti česká vláda ustúpila od tohto zámeru. Slovenskí biskupi otázke školstva venovali osobitnú pozornosť. Napr. biskup Mons. J. Vojtaššák v *Synodálnych ustanoveniach* (1925) odmieta laicizáciu školstva, ktorá spočíva v odstraňovaní Boha a náboženstva z verejného života a zo škôl. Za problematickú označil okliešťovanie právomocí Cirkvi zasahovať do výučby a výchovy na školách. Synoda Spiš. diecézy vyjadrila nespokojnosť s porušovaním práv katolíckych detí na katolícku výchovu, s porušovaním slobody svedomia a práva rodičov na školu, ktorá by zabezpečila duchovný a telesný vývin ich detí podľa Božích príkazov a náboženstva rodičov.

Českí učitelia a riaditelia odstraňovali kríže v (štátnych) školách, proti čomu aj ZUS (Zemský učiteľský spolok) protestoval. Dávali na stenu napr. obraz Jana Husa. Dôvodili: „Náboženstvo je súkromnou vecou človeka.“⁴⁵

Keďže slov. biskupi videli, že boj o cirkevné školy nemôže ustať (T. Masaryk vyzval Cirkev, že dostane len toľko, koľko si vydobyje), obrátili sa na prezidenta, vládu a parlament ČSR s memorandom, v ktorom žiadali znovuzriadenie stredných katolíckych škôl v Slovenskej krajine (podporil ju aj olomoucký arcibiskup Leopold Prečan z Moravy). V roku 1928 sa podarilo konečne uzavrieť *Modus vivendi* medzi Vatikánom a Česko-Slovenskom a situácia sa v cirkevnom školstve na Slovensku zlepšila. V novembri 1932 sa na Slovensku nachádzalo 1 728 rímskokatolíckych a gréckokatolíckych IŠ a tri katolícke gymnáziá.⁴⁶

Slovenské cirkevné školstvo sa najviac povznieslo (vrátane výchovných inštitúcií školských bratov) za prvej Slovenskej republiky, v ktorej – podľa zákona o IŠ č. 308 Slovenského zákonníka – sa cirkvi mohli dokonca požiadať o pretvorenie štátnej školy na cirkevnú, vydržovanú štátom. Napr. Mons. J. Vojtaššák ocenil, že Slovenská republika zabezpečila kresťanskú výchovu v školách, ale taktiež dbal, aby rozhodujúce slovo pri výchove katolíckej mládeže mala Cirkev. Odrádzal slovenských veriacich, aby posielali deti – v snahe dobre si osvojiť nemčinu – do nemeckých škôl (obyčajne nekatolíckych, evanjelických) – napr. v diecéznom obežníku zo 7. júla 1941.⁴⁷ V r. 1940 vymohol pre Spiš. biskupstvo reálne gymnázium v Levoči, ktoré bolo do r. 1918 katolícke, cirkevné. Biskupi naliehali na učiteľov, aby sa združovali v katolíckych spolkoch (napr. KJŽ – Katolícka jednota žien), podobne na mládež (napr. v SKM – Združenie katolíckej mládeže,⁴⁸ v MK – Mariánskej kongregácii).

⁴⁴ Uvedené tamže. HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 144.

⁴⁵ RÁKOŠ, J. Patrí kríž do školy? In *Slovenský učiteľ, orgán Zemského učiteľského spolku (ZUS) na Slovensku*. 1928, roč. X, č. 3, s. 153 a 154.

⁴⁶ KOPČAN, Michal. Štatistický prehľad rím.-kat a gr.-kat. školstva ľudového na Slovensku. In PÖSTÉNYI, Ján. (ed.). *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: SSV, 1933, s. 393 – 395.

⁴⁷ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 177.

⁴⁸ Napr. Mons. Dr. Karol Kmet'ko. *Acta Curiae episcopalis Nitriensis*, Nr. 3041, VII/1940. DA-N, Dolný archív, obežníky. SKM s osobitnými sekciami mládenčov a dievčat bolo časťou *Katolíckej akcie*, a jej odbočka sa mala založiť v každej farnosti. KMEŤKO, Karol. *Acta Curiae episcopalis Nitriensis*, 1943. DA-N.

V septembri 1939 Slovenská republika dostala späť časť Oravy a Spiša (dovedna 18 farností v 26 obciach s 25 000 obyvateľmi), ktoré v r. 1920 zamenil E. Beneš za český Tešín. Slovenská vláda tamojším Slovákom, ktorí zažili tvrdú a násilnú polonizáciu, ako i spišský biskup, vyšli všestranne v ústrety; usilovali sa zaceliť ich boľavú ranu. Zakladala a budovala tam slovenské školy, štedro podporovala študujúcu mládež, vysielala do dedín obetavých slovenských učiteľov, stavala cesty, pomáhala dvíhať zaostalú hospodársku úroveň.⁴⁹ J. Vojtaššák tam posielal svojich kňazov, ktorí sa s láskou venovali ľudu, usporadúvali ľudové misie, horlivo sa zapodievali školskou i mimoškolskou mládežou, dávali opravovať kostoly.⁵⁰

Meštianske školy (MŠ). Tomuto typu školy patrilo v slovenskej štruktúre školstva významné miesto. Zákon ukladal zriadiť obciam s počtom obyvateľstva nad päťtisíc vlastným nákladom namiesto vyššej ľudovej školy meštianku. Okrem obce mohla byť zriaďovateľka náboženská spoločnosť (rehoľa), jednotlivec alebo spolok. Ak by obec nemala podmienky na začatie meštianskej školy, mal ju zriadiť štát. V prvých rokoch platili príslušné maďarské zákony. Štúdium malo byť šesťročné pre chlapcov a štvorročné pre dievčatá. Učebné osnovy MŠ sa približovali kurikulum nižších stredných škôl s voliteľnými predmetmi. Študenti si tak mohli vybrať *latinčinu* alebo *francúzsky* jazyk, mohli prestúpiť na nižšiu strednú školu alebo študovať na vyššej SŠ.⁵¹ Súčasťou výuky bola aj *administratíva* – absolventi sa mohli uplatniť aj ako úradníci.

Pražská vláda unifikovala MŠ v republike v r. 1925 a štvortriedne meštianske školy (uhorský zákon) na Slovensku zanikli v šk. roku 1927/28. Zriaďovať sa mohli už len trojtriedne (rakúsky zákon) ako na Morave, Sliezsku a v českých krajoch. Pred zjednotením mali MŠ na Slovensku počet vyučovacích hodín a predmetov porovnateľný s počtom predmetov a hodín so školami končiacimi maturitou, po reforme výrazne stratili na kvalite. Unifikácia meštianskych škôl zmenila výberový charakter slovenských meštianok na všeobecný.⁵²

Veľa slovenských učiteľov nepovažovali zmeny z Prahy za správne, podľa ich presvedčenia viedli k poklesu úrovne vzdelania, ktoré by poskytoval tento typ školy. V štvrtom ročníku MŠ sa totiž vyučovali všeobecnovzdelávacie predmety a študenti sa po jeho zrušení ochudobnili o poznatky z daných oblastí. Väčšina študentov meštianskych škôl pochádzala zo sociálne znevýhodnených vrstiev, v štúdiu tak pokračovala skôr na učňovských a odborných školách. Na tých sa vyučovanie po obsahovej stránke zameriavalo na príslušné remeslo či odbor, na rozdiel od gymnázií – s dôrazom na všeobecnovzdelávacie predmety. Neskôr na kompenzáciu týchto skutočností sa zriaďovali jednoročné učebné kurzy (plus zdokonalenie sa v cudzom jazyku, naučenie stenografie a algebry), ktoré však neboli povinné.

⁴⁹ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 183.

⁵⁰ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy*, s. 185.

⁵¹ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 29.

⁵² GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 30, aj ďalej.

Zákon povoľoval na meštianskych školách používať len učebnice, ktoré schválilo ministerstvo (na hodinách dejepisu tak bolo veľa poznatkov z českých dejín, málo zo slovenských). Pri cirkevných školách učebnice schvaľoval ich zriaďovateľ.

Medzi povinné predmety patrili: náboženstvo, vyučovací jazyk s náukou o písomnostiach, občianska náuka a výchova, vyučovací jazyk, počty s „náukou o tvaroch meracích“, geografia, dejepis, prírodopis, prírodospyt, počty s jednoduchým účtovníctvom, „merba“ a rysovanie, spev, kreslenie, krasopis, ručné práce aj pre chlapcov a telesná výchova. Z nepovinných si mohli vybrať: druhý jazyk, hudba, rýchlopis, strojopis.

Meštianska škola sa stala povinnou od r. 1925/26. Na porovnanie: v čase vzniku ČSR sa na Slovensku nachádzalo 83 meštianok, pričom 27 bolo cirkevných (15 rím.-kat., 1 gr.-kat., 7 evanjelických a. v. a 4 židovské), 41 štátnych maďarských a 5 súkromných. Trend rastu sa ukázal ako pri ľudových: k začiatku šk. roka 1931/32 na Slovensku bolo otvorených 150 MŠ, z toho 24 cirkevných, 121 štátnych, 4 obecné a 1 súkromná.⁵³ Obce uprednostňovali štátne meštianky, kde mal štát povinnosť ich udržiavať. Iný postoj zaujímali náboženské spoločnosti, najmä Cirkev, ktorá poukazovala na ducha, ktorý v týchto „laických“ školách vládol (J. Vojtaššák: český a liberálny, „voľnomyšlienkársky“ vplyv, musel vstúpiť do tzv. kultúrneho boja, ktorý Praha rozpútala proti katolíckej Cirkvi v ČSR⁵⁴).

Učiteľské ústavy (UÚ). Z druhého stupňa vzdelávania – gymnáziá, reálne školy, reálne gymnáziá, reálne reformované gymnáziá a učiteľské ústavy – si bližšie všimneme len posledné menované vzdelávacie ustanovizne.

Oficiálne označenie kvalifikovaných pedagogických síl oprávnených vyučovať na UÚ i všetkých štyroch typoch gymnázií (z ktorých napokon výrazne prevládli reálne gymnáziá, lebo z nich absolventi mohli pokračovať ako na univerzitách, tak na VŠ technického zamerania) boli stredoškolskí profesori.

Učiteľské ústavy patrili pred rokom 1918 k národným školám, avšak v ČSR ich priradili k stredným. Rozoznávali tri druhy: chlapčenské, dievčenské a koedukačné. Vzdelávanie učiteľov pre LŠ malo byť bezplatné a zavŕšené maturitnou skúškou. Tak sa absolventi UÚ stávali dočasnými učiteľmi elementárnych škôl. Ak chceli získať tzv. *definitivu*, mohli sa po absolvovaní minimálne dvadsaťmesačnej praxe vo verejnej alebo súkromnej škole prihlásiť na skúšku učiteľskej spôsobilosti.

V prvej dekáde jestvovania RCS sa na slovenských učiteľských ústavoch pripravovalo vyše 11 500 študentov.⁵⁵ UÚ spravovali buď náboženské spoločnosti/cirkvi alebo štát. Cirkevné uč. semináre si zachovávali určitú autonómiu. V šk. roku 1923/24 sa na Slovensku nachádzalo dohromady šesťnásť vzdelávacích inštitúcií tohto druhu, z nich sedem bolo konfesionálnych: štyri rímskokatolícke (v Spišskej Kapitule, Levoči, Trnave a Bratislave), jeden gr.-katolícky (v Prešove) a dve evanjelické a. v. (tak isto v Prešove a Banskej Štiavnici). Rozšírená povinná školská dochádzka si vyžadovala ďalších a ďalších

⁵³ ANON. Štatistika škôl. In BUJNÁK, P. (ed.). *Slovenský náučný slovník. Príručná encyklopédia vedomostí v troch dieloch*. Bratislava – Praha: Litevna, Literárne a vedecké nakladateľstvo, 1932, s. 256.

⁵⁴ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 133.

⁵⁵ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 38.

učiteľov a počet UÚ stúpala, až dosiahol číslo 23. Hoci z Prahy bolo neustále cítiť tlak na zatvorenie učiteľských ústavov, pričom sa malo začať s cirkevnými.⁵⁶ Vraj bolo v 30-tych rokoch nadbytok učiteľov; pravde zodpovedalo však to, že prebytok bolo českých (na Slovensku) a slovenskí nemohli dostať miesto.⁵⁷

V roku 1930 sa zvýšili nároky na získanie riadnej učiteľskej alebo profesorskej spôsobilosti. Skúšobný poriadok stanovil požiadavku ukončenia štúdia strednej školy s následným povinným aspoň osemsemestrovým započítateľným štúdiom na filozofickej resp. prírodovedeckej fakulte univerzity (niektoré odborné predmety si vyžadovali absolvovanie štúdia na VŠ technického zamerania).⁵⁸ Na Slovensku – hoci vytrvalé snahy o jej zriadenie sme zaznamenávali neustále, najvýraznejšie v Košiciach – technika ani prírodovedná fakulta nejestvovali, a tak záujemci boli nútení študovať v „českých krajinách“.

3. Školstvo v prvej Slovenskej republike

V neľahkej geopolitickej situácii, kedy hrozilo akútne nebezpečenstvo rozdelenia medzi Maďarsko, Nemecko a Poľsko (ako dedičstvo po Józefovi K. Pilsudskom; jeho predzvest'ou bolo odčlenenie oravských a spišských obcí na severe od Slovenska), avšak pripravená autonómiou a kreovaním štátnych úradov *Slovenskej krajiny* (1938),⁵⁹ vznikla 14. marca 1939 Slovenská republika I.⁶⁰ Na jej čele stál najprv ako ministerský predseda⁶¹ a potom prezident (voľba v sneme 26. októbra) katolícky kňaz Mons. Dr. Jozef Tiso⁶². Prvá Slovenská republika bola *de iure* a *de facto* uznaná mnohými štátmi sveta (vrátane Sovietskeho zväzu či Švajčiarska).⁶³ Vatikán sem poslal svojho chargé d'affaires Mons. Jozefa Burzia.

Jej ústava zrkadlila kresťanské zásady a sociálne učenie Cirkvi, novoutvorený štát sa chcel riadiť kresťanskými princípmi a večným Božím zákonom.⁶⁴ Vláda slovenského štátu vyhlásila, že urobí maximum pre to, aby vzťahy medzi štátom a Cirkvou boli srdečné a naplnené užitočnou spoluprácou⁶⁵.

Nová vláda s ministrom školstva Jozefom Sivákom (absolventom UÚ v Spišskej Kapitule) pod gesciou pána prezidenta mala v úmysle vybudovať v SR školstvo, ktoré bude mať národný a kresťanský ráz (pozri aj založenie Učiteľskej akadémie Dr. J. Tisom

⁵⁶ HANCKO, Anton. Nadbytok učiteľstva? In *Slovenský učiteľ, orgán Zemského učiteľského spolku (ZUS) na Slovensku*. 1932, roč. XIII, č. 8, s. 384.

⁵⁷ HANCKO, Anton. *Nadbytok učiteľstva?*, s. 383.

⁵⁸ GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike*, s. 38.

⁵⁹ ČARNOGURSKÝ, Pavol. *6. október 1938*. Bratislava: Veda (Vyd. SAV), 1993, s. 137.

⁶⁰ Názov *Slovenský štát* niesla len niekoľko týždňov po rozpade *Republiky československej*. Prakticky šesť rokov do obsadenia Stalinovou Červenou armádou, kedy sme stratili samostatnosť, niesol tento štátny útvar Slovákov názov SR.

⁶¹ Stál už na čele autonómnej vlády Slovenskej krajiny od 8. októbra 1938. ĎURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov*, s. 402; ČARNOGURSKÝ, Pavol. *6. október 1938*, s. 149n.

⁶² Za existencie prvej SR tvorili kňazi takmer tretinu poslancov Slovenského snemu, zo šiestich župných predsedov HSES boli dvaja kňazi. Zo 60 okresných predsedov HSES-SSNJ boli 16 kňazi. LETZ, Róbert. *Cirkev na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. In *Viera a život*. 1997, roč. 7, č. 2, s. 108.

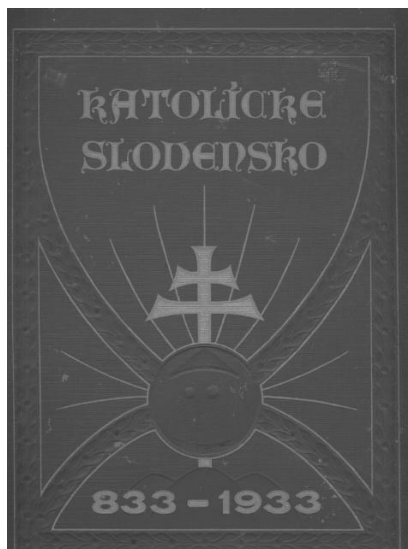
⁶³ ĎURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktorov dvoch tisícročí*, s. 429 – 575. Svätá stolica (Vatikán) uznala SR ako v poradí druhý štát 25. marca 1939.

⁶⁴ JUDÁK, Viliam. *Dejiny mojej Cirkvi, II. diel*. Trnava: SSV, 2004, s. 206.

⁶⁵ ŠMÁLIK, Štefan. *Boží ľud na cestách*. Bratislava: Lúč 1997, s. 117.

v Bánovciach n. Bebravou⁶⁶). 26. novembra 1940 prijal Slovenský snem zákon o ľudových školách, na základe ktorého sa rušili štyri typy škôl⁶⁷ z čs. systému (štátne, obecné, cirkevné a súkromné) a zostali iba dva: cirkevné a obecné.⁶⁸

MŠaNO plánovalo zlúčiť niekoľko škôl v danom obvode,⁶⁹ čím by sa vytvorili školy vyššej organizačnej úrovne. Došlo tak k zníženiu počtu škôl (o 124), najmä jednotriednych (o 20%). Vďaka tejto reforme došlo k skvalitneniu výučby na školách, pretože jednotriedky neumožňovali odborný rast učiteľov ani žiakov. K zlučovaniu ani k likvidácii tried nedochádzalo; žiaci sa rozdelili z hľadiska veku.

PÖSTÉNYI, Ján (ed.): *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: SSV, 1933.

Školské zákony umožňovali náboženskú (a mravnú) výchovu aj na obecných/štátnych školách a vytvárali priaznivé prostredie na zriaďovanie cirkevných škôl (rím.-lat., gr.-kat., evanjelických). V obci alebo oblasti sa založila škola, ak počet žiakov dosiahol tridsať a viac.⁷⁰ Cirkevné školy sa zriaďovali pre deti vo veku od 6. do 14. roku. Na nábožensky zmiešaných územiach, kde deti ani jedného vierovyznania nedosahovali štyri pätiny z celkového počtu, sa otvárali spoločné obecné školy. V školskom roku 1941/42 na (okyprenom, o južné kraje) Slovensku existovalo dokopy 3 198 ľudových škôl s 8 710 triedami a 8 570 učiteľmi, v ktorých sa učilo 375 054 žiakov⁷¹. Organizácia meštianskych škôl bola prakticky ponechaná ako počas fungovania RČS.

V tomto historickom období väčší pohyb učiteľov nastal v štyroch prípadoch, pričom dva sa odohrali ešte v spoločnom štátnom útvare s Čechmi, Moravanmi, Nemcami

⁶⁶ KOVÁČ, Štefan Patrik. Účinkovanie Školských bratov na učiteľskej akadémii v Bánovciach nad Bebravou (1937 – 1949) a ich prínos ku vzdelávaniu a formácii učiteľov. In *Theologos*. 2025, roč. XXVII, č. 1, s. 17 – 30.

⁶⁷ JANEK, Jozef. *Pohyb na učiteľov*. Bratislava: Vyd. SPS, 1992, s. 35.

⁶⁸ V §2, ods. 2 sa ukladalo školám doplniť *označenie rázu* školy, napr. Rím.-kat. ľudová škola, Ev. a. v. ĽŠ alebo Obecná ľudová škola. Zákon 308 zo dňa 26. novembra 1940 o ĽŠ, Slovenský zákonník, roč. 1940, čiastka 63, vydaná 7. decembra 1940, s. 1.

⁶⁹ KRUPSKÝ, Marek. *Návrh sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov: Kušnír, 2017, s. 92.

⁷⁰ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*. Košice: DariusIT, 2013, s. 65.

⁷¹ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 65.

(3,4 milióna), Rusínmi (0,55m) a Maďarmi (0,7m); Inštitút FSC udalosti zasiahli len okrajovo:

1. *Viedenská arbitráž*. (1.) Táto nespravodlivosť, ktorú si vybavil vtedajší maďarský režim nespokojný s výsledkami Trianonu po 1. svetovej vojne u vtedajšej európskej a svetovej veľmoci – Nemeckej ríše v jeseni v r. 1938, odtrhla od Slovenska južné kraje vrátane čisto slovenských obcí a oblastí (popri 405 808 Maďaroch ich obývalo 276 287 Slovákov, 26 181 Židov, asi 9 tisíc Nemcov a 2 tisíc Rusínov⁷²). Arbitráž prinútila veľkú väčšinu slov. učiteľov opustiť okupované územie a v autonómnej vláde M. Černák a po ňom J. Sivák musel dodatočne umiestňovať učiteľov, ktorí sa vrátili na Slovensko.

2. *Vyhlásenie autonómie 1938 a následné udalosti*. Mnohí českí učitelia po kreovaní Slovenskej krajiny a najmä po 14. marci 1939 opúšťali Slovensko⁷³ a presúvali sa do českých zemí, resp. do Protektorátu Čechy a Morava (*Böhmen und Mähren*, pod nemeckou okupáciou).

3. *Maďarsko-slovenská tzv. Malá vojna v marci 1939*. Po maďarskej agresii na východe Slovenska a nečinnosti Nemeckej ríše (napriek uzatvorenej Ochrannej zmluve) bola slovenská vláda nútená súhlasiť s násilnou „úpravou hraníc“. Prišli sme tak o ďalších 1 700 km² územia a takmer 70 000 obyvateľov, z ktorých bolo 27 000 Slovákov, 38 000 Rusínov a 5 000 iných národností (Židov, Rómov a Maďarov). Tým sa celkový počet Slovákov v Maďarskom kráľovstve zvýšil na 750 tisíc (640 maďarský údaj).⁷⁴ S tým súvisel aj pohyb učiteľstva.

4. *Pričlenenie oravských a spišských obcí* ako výsledok ťaženia Slovenskej armády s *Wehrmachtom* do Poľska⁷⁵ v septembri 1939. Tieto územia Oravy a Spiša „zamenil“ E. Beneš v r. 1920 za Tešínsko⁷⁶, hoci boli obývané výlučne Slovákami. Aj keď A. Hitler ponúkol slovenskej strane „zaokrúhlenie si územia“ na úkor Poliakov, slovenská vláda z Gubernátu pričlenila k SR len slovenské územia. Tam sa následne vyprázdnil učiteľské miesta po odídení poľských učiteľov (predtým sa tam realizovala násilná polonizácia slovenských oblastí).

Už počas autonómie a potom v začiatočných rokoch existencie prvej republiky rozvíjal svoju činnosť *Krajanský katolícky učiteľský spolok*⁷⁷ so sídlom v Žiline. Združoval učiteľov ľudových škôl, ktorí boli veľmi aktívni v spoločensko-vzdelávacích aktivitách. Niektorí učitelia z vidieckych cirkev. škôl sa túžili dostať do miest, aby ich deti mohli študovať na lepších školách. O pomoc sa obracali na KKUS, svoju stavovskú organizáciu.

⁷² DURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*, s. 407.

⁷³ UHLÁR, Vladimír (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 328.

⁷⁴ DURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti*, s. 432.

⁷⁵ Poľská politika bola dlhodobo hrozbou pre integritu Slovenska, i keď nie tak veľkou ako maďarská. Dôkazom toho boli roky 1919 – 1924, keď si Poľsko vynútilo 25 slovenských obcí (vrátane Jablonky) a – paradoxne – aj po Mnichove 1938, keď obsadilo ďalších sedem. Jeho postojom si Slovenská republika nemohla byť istá ani po diplomatickom uznaní 16. marca 1939. Po stroskotaní nemecko-poľských rokovaní v apríli 1939 a najmä po podpise paktu Ribbentrop-Molotov 23. augusta 1939 sa však situácia diametrálne zmenila: z pozície agresora sa Poľsko rýchle dostalo do pozície obrancu. JÁŠEK, Peter et al. *Slovenskí generáli 1939 – 1945*. Praha: Ottovo Nakladatelství, 2013, s. 71.

⁷⁶ HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*, s. 57.

⁷⁷ Aby spolu s *Zemským učiteľským spolkom* (ZUS) vyvažoval neblahý vplyv (obyč. českých) učiteľov združených v *Československej obci učiteľskej*. V roku 1942 sa včlenil do *Ústredia štátnych a verejných zamestnancov* a prišiel aj o svoj majetok, vrátane pohrebného fondu, ktorý si učitelia platili. JÁNEK, Jozef. *Pobon na učiteľov*, s. 24.

Najprv museli dať žiadosť na „cirkevnú vrchnosť“, či ich z cirkevnej IŠ uvoľní, a potom požiadavku napr. na Ministerstvo školstva a národnej osvety, ktoré určovalo učiteľov na meštianske školy.⁷⁸ Na KKUS sa obracali aj pri vymáhaní plátov, započítanie služobných rokov, pre platové nezrovnalosti, cestovné a pod.

Jedným z riešení neľahkej situácie s prepustenými učiteľmi v južných okresoch Slovenska a prichádzajúcimi do SR bolo prijatie zákona o dobrovoľnom zrieknutí sa učiteľskej služby žien⁷⁹ Slovenským snemom. Zákomom uložená povinnosť zrieknutia sa učiteľského miesta sa dotýkala tých učiteliek,⁸⁰ ktorých manželia mali príjem určený zákonom. Toto opatrenie však nemalo za následok veľké zvýšenie počtu voľných učiteľských pozícií, pretože dobre situovaných rodín v tejto vrstve nebolo veľa.⁸¹ Situáciu ešte viac ovplyvnilo uvoľnenie niekoľkých stoviek učiteľských miest po českých učiteľoch. Hoci značný počet z nich uprednostnil zotrvanie na Slovensku pred návratom do Protektorátu, slovenské orgány im umožnili pokračovať vo vyučovaní.⁸²

Reformný školský zákon z novembra 1940 priniesol zmenu v menovaní učiteľov, a taktiež upravil spôsob schvaľovania učebníc (niektoré napísali aj školskí bratia) a financovania škôl. Právomoci v týchto oblastiach prevzal štát, a to nielen u obecných – štátnych škôl ale aj cirkevných. Po skončení vojny a novom geopolitickom rozdelení sveta, práve táto norma uľahčila komunistom – naopak, ako to bolo myslené – poštátnenie a likvidáciu cirkevného školstva⁸³ vrátane škôl IŠB.

Osobitná pozornosť sa v slovenskom školskom systéme venovala vlasteneckej a národnej výchove školskej mládeže.⁸⁴ Z tohto dôvodu dala školská správa odstrániť zo škôl všetko nevhodné pre národnú výchovu. Vykonala sa dôkladná revízia učebníc, žiackych knižníc a kabinetov. *Odstránilo sa všetko, čo bolo zlé, pomýlené, pochybné a protivilo sa ideológii slovenského národa a tradícii slovenskej školy.*⁸⁵ V starostlivosti o mravné formovanie mládeže sa upravila aj účasť na predstaveniach v kinách: žiaci mohli navštevovať len filmy označené ako vhodné pre mládež.

Povinná školská dochádzka sa ustanovila na osem rokov a začínala vo veku dieťaťa a šesť rokov. Žiak ju mohol splniť rôznymi spôsobmi: buď absolvoval osem tried IŠ alebo po štyroch ročníkoch IŠ prestúpil na školu vyššieho stupňa (meštiansku, inú strednú alebo odbornú). Prístup k vzdelaniu bol za prvej republiky bezplatný, avšak školy mohli

⁷⁸ JANEK, Jozef. *Pobon na učiteľov*, s. 24.

⁷⁹ PARDEE, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 66.

⁸⁰ Jednou z prepustených učiteliek bola aj sestra prezidenta republiky Dr. J. Tisa (klientelizmus ani rodinná protekcia nemali u prezidenta miesto). JANEK, Jozef. *Pobon na učiteľov*, s. 23.

⁸¹ JANEK, Jozef. *Pobon na učiteľov*, s. 23.

⁸² Jozef Janek (1912 – 1999) vymenúva z vlastnej skúsenosti vo svojej knihe *Pobon na učiteľov* viacerých učiteľov českej národnosti, iných pedagógov vyslovene čechoslovakistickej orientácie, dokonca maďarónov či komunistického zmýšľania. Tí všetci boli, samozrejme, proti slovenskej vláde a republike. Po vojne (1945 – 1948/50) sa dostali do exponovaných pozícií nového režimu a kádrovali a odsudzovali tých, ktorí im umožnili prežiť ťažké časy vojny na teplých úradníckych a učiteľských miestach v 1. SR. Potom prispeli k zániku slovenskej štátnosti. – s. 24 – 26. Na Slovensku tvorili doslova piatu kolónu (ateistickú, protestantsko-husitskú, protikatolícku), počínajúc zapájaním sa do Povstania (namierené proti SR), kolaborujúc potom s červeným režimom.

⁸³ JANEK, Jozef. *Pobon na učiteľov*, s. 21.

⁸⁴ KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*, s. 92.

⁸⁵ *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943* (zostavila redakčná komisia MŠaNO). Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 41. Cituje: KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*, s. 93.

vyžadovať zápisné, výšku ktorého určovalo MŠaNO.⁸⁶ Ak rodičia preukázali vážny dôvod, dieťaťu sa umožnilo domáce vzdelávanie; avšak na konci šk. roku sa muselo podrobiť skúškam na IŠ. Neplnenie školskej dochádzky sa mohlo sankcionovať, ale v praxi (napr. u rómskych detí) sa táto prax neuplatňovala.

Vzdelávanie na ľudových školách sa delilo na dva stupne:

- prvý až štvrtý ročník tvoril 1. stupeň (pričom začiatkové dve triedy sa nazývali *elementárne*),
- piaty až ôsmy ročník – 2. stupeň.

Žiaci si na prvom stupni IŠ osvojovali základy všeobecného vzdelania, náboženskej, národnej a občianskej výchovy a základy praktických zručností. Škola mala za úlohu zohľadniť aj tzv. *školský regionizmus*, teda osobitosti prostredia. To malo napomôcť k láske k rodnému kraju a v širšom meradle k upevneniu národnej jednoty a národného povedomia.

Školy vznikali od najmenších jednotriednych až po veľké osemtriedne (napr. Vojtaššákova IŠ v Zákamennom). Ak to vyžadoval počet žiakov, otvorila sa aj postupová trieda. V jednotriedkach mal byť počet žiakov obmedzený na 45, vo viactriednych školách 50 žiakov v jednej triede a na každú triedu pripadal jeden učiteľ.⁸⁷ O vytvorení novej triedy muselo rozhodnúť MŠaNO, pretože rozšírenie školy znamenalo zvýšenie finančných nákladov pre štát.

Na školách sa učili povinné a nepovinné predmety. Medzi *povinné* patrili: náboženstvo, vyučovací jazyk, štátoobčianska náuka, vlastiveda, prvouka, dejepis, zemepis, prírodopis, prírodospyt, počty a meranie, písanie a kreslenie, spev, výchovné ručné práce (spájali sa s náukou o poľnohospodárstve, remeslách a o vedení domácnosti), zdravotveda a telesná výchova. Učebné osnovy vydávalo ministerstvo školstva, ale pri ich tvorbe spolupracovalo s Cirkvou.⁸⁸ Podobne sa postupovalo pri príprave učebníc a učebných pomôcok.

Nad školami existoval aj dozor, a ten vykonávali *školské výbory*. Ich zloženie bolo rozdielne pri cirkevných a obecných školách. Školské výbory boli poradným orgánom pre školské úrady (stolice). Množstvo právomocí a „náplň práce“ im určoval⁸⁹ zákon Slovenského snemu č. 358 z decembra 1940. V ich kompetencii bolo zriaďovanie, resp. rušenie škôl, hmotné zabezpečenie pre školu (vyberali a posudzovali vhodné miesto pre stavbu školskej budovy a i.), organizácia vyučovania (učebnice a pomôcky, prestup na inú školu, oslobodenie od vyučovania), personálne návrhy.

Slovenský štát podporoval aj sociálne znevýhodnených študentov.⁹⁰ Mali im pomáhať aj štátne stredoškolské internáty. MŠaNO umožňovalo chudobným študentom s dobrým prospechom zľavy z poplatkov na ubytovanie. Študentom stredných a základných škôl sa udeľovali štipendiá (zo štátnych, krajinských a okresných samosprávnych

⁸⁶ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 67.

⁸⁷ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 67.

⁸⁸ DRAVECKÝ, Jozef. *Vývoj, stav a perspektívy rozvoja elementárneho vzdelávania*. Dizertačná práca. Ružomberok: Katoľická univerzita, 2008, s. 74 – 75.

⁸⁹ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 68.

⁹⁰ KRUPSKÝ, Marek. *Náštť sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*, s. 94 – 96.

prostriedkov). Realizovali sa individuálne alebo s podporou spolkov (napr. *Spolku pre podporovanie chudobných študentov* a i.)

Výchovné požiadavky HSLS sa premietali nielen do vyučovacieho procesu, ale sa uplatňovali aj prostredníctvom *Hlinkovej mládeže* (organizácie SSNJ),⁹¹ ktorá združovala žiakov ľudových a stredných škôl. V oddieloch HM sa organizovali voľnočasové aktivity slovenskej mládeže – kultúrna, záujmová a športová činnosť a vychádzali časopisy (Nová mládež, Stráž, Vlča).

U *cirkevných škôl* tvorili výbor dvaja splnomocnenci danej cirkevnej organizácie, kňaz – farár Cirkvi alebo duchovný príslušnej denominácie a obecný lekár; jedného člena delegovalo taktiež mesto/dedina. V prípade *obecných škôl* sa školský výbor skladal zo zástupcu dediny/mesta, riaditeľa školy, duchovných z každej náboženskej obce pôsobiach v dedine (dolná hranica sa stanovila na 5% z celkového počtu detí vo vzdelávacom zariadení)⁹² a obecného lekára. Výbor nemal právomoci zasahovať priamo do vyučovania, mal na starosti majetok školy, dozeral na dochádzku žiakov, v jeho pôsobnosti bola sociálno-zdravotná starostlivosť o chovancov, vytváranie a udržiavanie konštruktívnych vzťahov medzi učiteľmi, študentami a rodičmi.

Učiteľské akadémie. Aj na konci existencie Uhorska či obdobia 1918 – 1940 v ČSR a počas autonómie Slovenskej krajiny a následných mesiacov učiteľské ústavy boli štvorročné, profesormi mohli byť iba absolventi univerzít. V rokoch prvej SR sa UÚ premenili⁹³ na päťročné vzdelávacie inštitúcie a MŠaNO ich premenovalo na uč. akadémie. Reformu uskutočnilo zákonom č. 288/1940 Sl. z. z 29. októbra 1940 s platnosťou od 1. septembra. Zákon formuloval funkciu ústavov pre vzdelávanie učiteľov takto:⁹⁴ *Úlohou UA je vzdelávať a vychovávať študentov pre učiteľské povolanie, aby svojimi odbornými vedomosťami a mravnými vlastnosťami boli schopní vyučovať a vychovávať mládež na ľudových školách v duchu kresťansko-národnom.*

Týmto zákonom sa zrušila na Slovensku neželaná koedukácia, znížil sa počet vyučovacích hodín z 36 na 32 týždenne, zrušili sa externé skúšky, zaviedlo sa štvorstupňové známkovanie, zaviedli sa niektoré poplatky, z ktorých sa mali zakupovať školské pomôcky, vyžadoval sa hudobný sluch a zdravotná prehliadka, najnižšia veková hranica sa stanovila na 14, najvyššia 18 rokov. Do učebných osnov sa zaradili niektoré nové predmety (spoločenská výchova, nemecký jazyk, poľné a národné hospodárstvo) a mohli sa vyučovať aj nepovinné (rýchlopis, praktické cvičenia z fyziky a prírodopisu, strojopis, telovýchovné hry).⁹⁵ Negatívom bolo zníženie počtu žiakov, ktorí mohli byť prijatí. Reforma znamenala prínos pre pedagogicko-didaktickú výchovu učiteľov a to najmä rozšírením praktického vyučovania na *cvičnej škole* v piatom ročníku.⁹⁶

⁹¹ KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*, s. 93.

⁹² PARDEE, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 68.

⁹³ MIKO, Štefan Tichomír. *Náčrt dejín Rím.-kat. učiteľského ústavu a učiteľskej akadémie v Spišskej Kapitule v období rokov 1929 – 1949*. Strojopis. Bratislava: 1969, s. 7.

⁹⁴ Uverejnené v *Zvestiach MŠaNO*, roč. III (1940), zošit 13, s. 293. Cituje MIKO, Štefan Tichomír. *Náčrt dejín Rím.-kat. učiteľského ústavu*, s. 53.

⁹⁵ MIKO, Štefan Tichomír. *Náčrt dejín Rím.-kat. učiteľského ústavu*, s. 53 a 54.

⁹⁶ Päťročné učiteľské akadémie (i v Spišskom Podhradí i Bánovciach n. Bebravou) sa zmenili späť na štvorročné učiteľské ústavy (1945 – 1947). MIKO, Štefan Tichomír. *Náčrt dejín Rím.-kat. učiteľského ústavu a učiteľskej akadémie*

Treba poznamenať, že – odhliadnuc od ťažkej medzinárodnej situácie a prebiehajúcej vojny – obdobie autonómie Slovenskej krajiny a prvej republiky patrilo medzi „zlaté obdobie“ cirkevného školstva na Slovensku ako i rozvoja slovenskej kultúry a vzdelanosti národa; najmä pre úzku spoluprácu štátu a Cirkvi, ktorej išlo a ide v prvom rade o duchovné blaho ľudu a veriacich.

Zhrnutie vývoja školstva na Slovensku v prvej polovici 20. storočia

V tomto príspevku sme plasticky vykreslili obraz školstva na konci existencie Uhorska (prevažná väčšina škôl na území Slovenska bola cirkevná), kedy boli vzdelávacie inštitúcie používané na maďarizáciu, a vývoj slovenského školstva v medzivojnovom období. Pražská centralistická vláda chcela zladit' dva rozdielne vzdelávacie systémy – rakúsky (český) a uhorský (slovenský) bez zohľadnenia národných špecifik. Využila to na boj proti Cirkvi, v širšom ponímaní doslova *kultúrny boj*, odobrala (katolíckej) Cirkvi všetky vyššie stredné školy; podarilo sa však pri veľkom úsilí (Mons. J. Vojtaššák a i.) zachrániť (cirkevné) ľudové školstvo a povinné vyučovanie náboženstva v ňom.

V Čechách a na Morave prebiehal proces „odrakúštenia“ školstva, sekularizácie a laicizácie, Slovensko a Podkarpatskú Rus v procese „odmaďarčenia“ zaplavili okrem českých úradníkov aj učitelia obyčajne liberálneho razenia. Pozitívny je rozvoj stredného školstva: zriaďovanie meštianskych škôl, obchodných škôl, gymnázií (klasických a reálnych), poľnohospodárskych škôl, dievčenských škôl pre domácnosť.⁹⁷ V Bratislave vznikli nová slovenská univerzita, do ktorej bola včlenená Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta a výrazné „semenište“ slovenskej národnej a katolíckej inteligencie – internát SvoRADov.

Vývoj dejinných udalostí a dozretie národa smerovalo k utvoreniu republiky v r. 1939 po získaní autonómie v októbri 1938. Úmyslom a zámerom prvej SR bolo národné a kresťanské školstvo.⁹⁸ Pohyb v radoch učiteľov vyvolalo odtrhnutie južných oblastí Maďarskom, odchod českých učiteľov do *Protektorátu Čechy a Morava* a pričlenenie/vrátenie obcí severnej Oravy a Spiša. Počas prvej republiky existovali len cirkevné a obecné školy. V roku 1940 štát prebral financovanie škôl, menovanie učiteľov a schvaľovanie učebníc.

Sľubný rozvoj cirkevného školstva za prvej republiky zastavil nástup tzv. ľudovo-demokratického režimu v roku 1945 (jeho zámery ohlasovala už SNR počas Povstania z r. 1944), v ktorom väčšinu relevantných postov mala už obsadená komunistická strana – všetky školy boli poštátnené, odobraté Cirkvi bez náhrady.

v Spišskej Kapitule v období rokov 1929 – 1949, s. 7. Napokon sa UÚ v r. 1947 zrušili a obyčajne pretvorili na gymnáziá. Študenti jestvujúcich ročníkov UÚ mohli dokončiť štúdium na gymnáziách.

⁹⁷ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 69.

⁹⁸ PARDEJ, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*, s. 69.

BIBLIOGRAFIA

Prameň:

Diecézny archív v Nitre (Archív Nitrianskej diecézy), skr. DA-N.

Literatúra:

- BUJNÁK, Pavol (ed.). *Slovenský náučný slovník. Príručná encyklopédia vedomostí v troch dieloch*. Bratislava – Praha: Litevna, Literárne a vedecké nakladateľstvo, 1932.
- ČARNOGURSKÝ, Pavol. *6. október 1938*. Bratislava: Veda (Vyd. SAV), 1993.
- DRAVECKÝ, Jozef. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecézy*. Ružomberok: Verbum, 2011.
- DRAVECKÝ, Jozef. *Vývoj, stav a perspektívy rozvoja elementárneho vzdelávania*. Dizertačná práca. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2008.
- ĎURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. 5. vydanie. Bratislava: Lúč, 2013.
- ĎURICA, Milan Stanislav. *Slobodní murári včera a dnes* (40. diel Linea recta Brevissima). 2. vyd. Bratislava: Lúč, 2018.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918 – 1938)*. Košice: Vyd. UPJŠ, 2014.
- HANCKO, Anton. Nadbytok učiteľstva? In *Slovenský učiteľ, orgán Zemského učiteľského spolku (ZUS) na Slovensku*. 1932, roč. XIII, č. 8, s. 383 – 388.
- HROMJÁK, Ľuboslav. *S výrazom lásky trvám*. Životopis spišského biskupa Jána Vojaššáka. Spišské Podhradie: Kňaž. seminár b. J. Vojaššáka, 2015.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Spišský biskup Ján Vojaššák. In: *Viera a život*, roč. 4, apríl 1994, č. 2.
- JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov. Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku, zväzok I. Bratislava : Vyd. SLS, 1992*.
- JAŠEK, Peter et al. *Slovenskí generáli 1939 – 1945*. Praha: Ottovo Nakladatelství, 2013.
- JUDÁK, Viliam. *Dejiny mojej Cirkvi, II. diel*. Trnava: SSV, 2004.
- KÁLAL, Karol. Slovensko/Školství na Slovensku. In *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Svazek XXIII. Praha: Ottovo nakladatelství, 1905, s. 417 – 418.
- KIPS, Milan. *Česko-slovenské vztahy v dějinách školstva v letech 1848 – 1918*. Bratislava: Pressent, 1998.
- KOPČAN, Michal. Štatistický prehľad rím.-kat a gr.-kat. školstva ľudového na Slovensku. In PÖSTÉNYI, Ján. (ed.): *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava: SSV, 1933, s. 393 – 395.
- KOVÁČ, Štefan Patrik. Účinkovanie Školských bratov na učiteľskej akadémii v Bánovciach nad Bebravou (1937 – 1949) a ich prínos ku vzdelávaniu a formácii učiteľov. In *Theologos*. 2025, roč. XXVII, č. 1, s. 17 – 30.
- KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov: Kušnár, 2017.
- LETZ, Róbert. Cirkev na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. In *Viera a život*. 1997, roč. 7, č. 2, s. 105 – 120.

- MIKO, Štefan Tichomír. *Náčrt dejín Rím.-kat. učiteľského ústavu a učiteľskej akadémie v Spišskej Kapitule v období rokov 1929 – 1949*. Strojopis. Bratislava, 1969.
- PARDEL, Viktor. *Vývoj školstva na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť*. Košice: DariusIT, 2013.
- RÁKOŠ, J. Patrí kríž do školy? In *Slovenský učiteľ, orgán Zemskeho učiteľského spolku (ZUS) na Slovensku*. 1928, roč. X, č. 3, s. 152 – 155.
- SIDOR, Karol – VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava: Lúč, 2008.
- ŠMÁLIK, Štefan. *Boží ľud na cestách*. Bratislava: Lúč 1997.
- ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny s osobitým zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska*. Sväzok II. Turčiansky Sv. Martin: Neografia 1943.
- ŠTULAJTEROVÁ, Jana. Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. 25. Bratislava: Filozofická fakulta UK, 2013, s. 5 – 26.
- TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy. Život a dielo najdostojnejšieho otca biskupa Jána Vojtašáka, mučeníka Cirkvi a národa*. Bratislava: Senefeld, 1990.
- UHLÁR, Vladimír (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*. Bratislava: Obzor, 1988.
- VOJTAŠŠÁK, Ján. Moderné školy. In *Svätá Rodina*, 1914, roč. 7, č. 7, s. 204 – 207.

Adresa autora:

Mgr. et Mgr. ThLic. Štefan Patrik Kováč

Katedra filozofie a histórie

doktorand

Teologická fakulta Košice

Katolícka univerzita v Ružomberku

email: spkovac@gmail.com, stefanpatrik.kovac691@edu.ku.sk